

Ni hoste z jaso ne poti,
kotanje z mehkim mahom ni,
kjer drobna vsa ležala sem,
vsak list, vsak šum poznala sem.

Samo ko razliva iz sklede srebrne
niz Šmarno goró se v dolino srebro,
se drevje prijateljsko k meni povrne
in praprot mi skrije dekliško telo.

Prezidana je hiša vsa
in lipa je posekana,
nikjer ni lope s trtami,
Dianin kip več ne stoji.

Samo ko nad staro cipreso se v vence
povežejo zvezde iz davnih noči,
zagledam na vrtu jih, ljubljene sence,
in lipe sedmero vrhov zašumi.

Vrazovo pojmovanje ilirizma

Fran Petre

Primer doslej edinega Slovenca, katerega delo se je vsaj do neke mere stopilo s kulturo hrvatskega ali srbskega ozemlja, navajamo navadno kot zavesten, nameravan prestop s popolnoma izgrajeno ideološko podlago. Iz nevere v možnost samostojnega obstoja številčno slabotnega slovenskega naroda da se je po najglobljem preudarku priključil večji južnoslovanski jezikovni skupnosti in sprejel mesto slovenskega srbskohrvatski jezik za svoj knjižni jezik.

In vendar pokaže podroben razbor vprašanja mnogo neodrejenejšo in celo bistveno drugačno podobo stvari.

1.

Pred poletjem 1833, ko se je triindvajsetletni repetent fizike, to je današnje osme šole, Jakob Fras v Gradcu prvič srečal z leto starejšim Hrvatom Ludvikom Gajem, diplomiranim juristom, ki je potoval z Dunaja v Zagreb in se ustavil v štajerskem središču, je bilo hrvatsko gibanje, ki so ga dve in pol leti nato preimenovali v „ilirsko“ in je postalo temelj vseh kasnejših poizkusov jezikovnega in političnega poenotenja južnoslovanskih narodov, vprav na začetku svojega razvoja.

Komaj tri leta preje je začelo dobivati prve ideološke smernice v drobni Gajevi knjižici *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pra-*

v opisana (Budim, 1830). Mladi avtor je predlagal na osnovi Kopitarjevih misli o nujnosti sporazuma za enotno grafiko med zapadnimi Slovenci (Slavische Grammatik, Ljubljana, 1808, str. XXVII), naj bi se tudi Hrvatje in Slovenci oprijeli češkega pravopisa. Res je vladala v tej dobi med južnimi Slovani prava anarhija v načinu pisave. Ne le, da bi imel vsak narod svoj pravopis, temveč vsak jih je imel po več. Slovenci smo pisali v tradicijski narodni bohoričici, ki se je ohranila iz protestantske dobe, in v dveh konkretnih pisavah: na vzhodnem štajerskem v dajničici, katere iznajditelj je župnik v Veliki Nedelji, je do te dobe naglo zasipal štajerski knjižni trg s šolskimi in nabožnimi knjigami v svojem pravopisu, in v metelčici, imenovani po ljubljanskem reformatorju. K tem trem sta pisala še vsak v svojem lastnem, po kulturnejšem sosedu vplivanem pravopisu Prekmurje in zemljaki, ki so bile na jugozahodu ob robu romanske kulture. Na srbsko-hrvatskem jezikovnem ozemlju so že izza začetkov srednjega veka nastajala razna pokrajinska kulturna središča in izoblikovala tudi svoje posebne pravopise, ki so se deloma ohranili še v dobo nastopa hrvatskega političnega prerodnega deloma pa mogli še vedno vplivati po svojih tiskih. Hrvatski kajkavci so imeli svoj latinski pravopis z vplivi madžarskega. Slavonski pisci so uporabljali slovanščino s posebnim slavonskim pravopisom. Bogati literaturi Dubrovnika in severnejših dalmatinskih mest, ki sta bili izza XVIII. stoletja že v zatoni, sta imeli svoj posebni knjižni jezik in tudi pravopis z odrazi italijanskega jezika, ki so ga Dalmatinci še uporabljali v tej in tudi kasnejši dobi. Srbska inteligenca to in onstran Save je rabila za svoj knjižni jezik posebni slovanosrbski jezik, umetno tvorbo, zmes narodnega jezika, ruskega in cerkvenoslovanščine, in ga pisala s cirilico. Vuk Karadžić je že dobro desetletje zagovarjal za srbski knjižni jezik sprejem čistega narodnega jezika in za pisavo načelo: Piši, kakor govoriš!, a bil še skoro popolnoma osamljen. Cirilico so prvotno rabili tudi bosenski franjevci v svoji posebni pokrajinski književnosti, toda jo kasneje zamenjali z latinico. Zaradi nekaterih kasnejših poizkusov posnemanja je treba navesti še preživelo glagolsko književnost z njenimi posebnimi pismenkami, glagolico, med tem, ko se je spomin na pravopisne poizkuse z zmesjo latinice, cirilice in glagolice, ki so jih delali hrvatski protestantski pisci, že zabrisal.¹

Slabotne medsebojne zveze pokrajin z zelo različno politično, socialno in kulturno tradicijo in razsežnost ozemlja bi ne dajale kakih upov v uspehne akcije, ki bi hotela poenotiti pisanje v cirilici in latinici, bodi z odpravo katere od obeh, ali s sestavo novih, zmesnih črk, zato hrvatski predlog ni imel v vidu priključitve Srbov. Niso pa bili brezupni napori za dosego

¹ Za kratek pregled pravopisnega vprašanja pri Srbih in Hrvatih gl. Barac A., Srpsko-hrvatska književnost v Narodni enciklopediji IV (1928), 391—401, za odnose Slovencev do novega pravopisa Kidrič F., Češko — ilirski pravopis na štajerskem do „Novic“, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 656—62.

notnosti med tistimi južnimi Slovani, ki so pisali latinski črkopis. Prednost češke grafike, za katero se je ogreval Gay, je bila v tem, da je rabila za umnike mesto dveh ali več znakov le strešico nad črko in uvajala za sa-noglasnike preprosto le pet znakov za pet osnovnih glasov. Z izbiro tuje pisave, ki je ni dotlej imelo še nobeno južnoslovansko kulturno središče, pa bi se izognili tudi nevarnostim očitka, da skuša neka pokrajina vsiliti drugi svojo pravopisno posebnost.

Vendar Gay s svojo knjižico ni zasledoval le ozkega slovničnega smotra, sakršen je bila ureditev pravopisnega vprašanja, pa naj je bila za uspešen razvoj še tako potrebna. Izbral je z njo le pot, ki se mu je videla najbolj prikladna za dosego odmaknjenejšega cilja. Sodil je, da bo enotna pisava uspešno sredstvo za zблиžanje Slovanov in razširitev p a n s l a v i z m a , to je goreče želje, da se vsi slovanski bratje v jezikovno literarnem oziru ko-likor mogoče zedinijo“, ideje, ki je že nekaj časa obvladovala misli neka-terih sodobnih slovanskih piscev. Osnovo ji je dal nemški filozof Herder v obširnem delu *Ideen zur Geschichte der Menschheit* (Riga, 1784—91), ko je ob analizi evropske kulture in nevarnostih nje propada označil novo, sveže ljudstvo Slovanov kot njene bodoče nosilce. Filozofsko temeljitev in opravičilo močnejšega slovanskega kulturnega uveljavljanja v krogu zapadnih narodov je pri posameznih slovanskih narodih že prehitel vznik narodnostne ideje, do katerega je prišlo brez zunanje pomoči. Tudi pri malih slovanskih narodih so se začeli javljati drobni kulturni delavci, ki so dotedanjo knjižno produkcijo verskega značaja razširili na nove pa-noge in prepletli z miselnostjo prebujenja narodne zavesti.² Z notranjo oživitvijo je zraslo tudi zunanje zanimanje za Slovane. V drugi polovici XVIII. stoletja in prvih desetletjih XIX. je vrsta slovanskih znanstvenikov v raznih vidikih obravnavala posebnosti jezikov, etnografijo, zgodovino in medsebojna slovanska sorodstva in jih šele prav odkrila Evropi; posebno zamotano je bilo vprašanje številčne moči ogromne slovanske gmote. Koliko jih je? Petdeset milijonov? Šestdeset? Morda celo sedemdeset?

Pozornost, ki jo je nemška romantika posvečala tradiciji ljudskih iz-ročil in stari ljudski pristnosti, je še povečala slast odkrivanja. Izkazalo se je, da so primitivna slovanska ljudstva prav taka zakladnica narodnega blaga kakor severnjaška. Toda slavna preteklost, o kateri so pele narodne pesmi, in številčna moč nista bili v nikakem sorazmerju s politično slabostjo Slovanov v tej dobi, ko razen odmaknjene Rusije niso imeli nobene lastne državne tvorbe. Zavest zamudništva je nagnila mnoge pisce, ki sicer ne bi imeli nikakih literarnih ambicij, da so pričeli z veliko vnemo izdajati naj-nujnejše knjige, potrebne za ljudski dvig, razne abecednike, molitvenike in preproste gospodarske spise, a nastajati so začela že tudi prva literarna

² O samostojnem vzniku slovenskega preroda brez zunanjih pobud gl. Kidrič, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930.

dela. Vzporedno s takim organičnim razvojem pa sta rodila občutek za ostalosti in strah za obstanek tudi sanje, ki so šle daleč preko realnosti in možnih resničnosti. Da bi se otresli moreče zavesti slabosti, so začeli poudarjati slovansko skupnost in v njej iskati rešilnega leka. Če bi imel kak slovenski narod, katerega pripadniki so se navduševali za novo smer, izgrajeno svojsko civilizacijo in kulturo, kakor so jo imeli veliki zapadni narodi, bil bi poizkus vnaprej obsojen na odklonitev. Tako pa se je novi nauk kmalu utrdil posebno v miselnosti posameznih literarnih delavcev iz najmanjših narodov. Za vzbuditev videza večje moči je naenkrat brisal vse meje med slovanskimi narodi, ki so se izoblikovale v stoletjih pod pritiskom najrazličnejših socialnih činiteljev, in razširjal mnenje, da posamezni narodi niso narodi, temveč le plemena velikega skupnega slovanskega naroda.

Prav za Gajevih študijskih let je dosegla nerealistična smer svoj višje v literarnem delu Slovaka Jana Kollárja, protestantskega pastorja iz Pešte, ki je v skladu s sodobnim pojmovanjem zgodovine in poslanstev narodov rekonstruiral Slovanom bogato, svobodnejšo in ponosnejšo preteklost in napovedal za bližnjo bodočnost zopetno renesanso: z zблиžanjem s bodo razni rodovi velikega slovanskega naroda tako zvarili, da bo Slovanstvo končno razdeljeno le na štiri glavne dialekte, katerih slovstva bodo skupna dobrina vseh. Mlad se je šolal v Jeni, kjer je na univerzi opazoval zanos in nevarnost gibanja Mlade Nemčije in skušal sedaj s panslavizmom ustvariti germanizmu ustrezajoče slovansko gibanje. Pridušene razmeje v monarhiji za restavracijske dobe mu niso dovoljevale, da bi šel do skrajnosti in postavil proti težnji unitaristične Nemčije misel enotne politične tvorbe vseh Slovanov, državo Slavijo, pač pa je neprestano ponavljal, da stremi le po kulturnem zблиžanju Slovanov. Patos, zanesenjaštvo, graditev meglenih stavb bodočnosti in rušenje obstoječega in v stoletjih muko dograjenega, vse to ni moglo preprečiti predajanja lepim sanjam. Hladnejši so ostali le Rusi in Poljaki ter zaradi svojevrstnosti svojega sveta, vezanega na Turčijo, Srbi.

Mlademu Gaju je bil za študija v Pešti Kollár neposredni mentor. Da je bil vseslovanski vpliv nanj močan, se je v njegovih načrtih prepletal s drug, celo močnejši element: misel na rešitev Hrvaške.

Njegova domovina je preživljala po dobi germanizatorskih in centralističnih teženj prosvetljenega absolutista Jožefa II. (1780—90) težko krizo. Kraljevine Hrvatska, Slavonija in Dalmacija so bile državnopravno tesno povezane z Ogrsko, ki se je nemškemu poizkusu uprla z madžarizacijo javnega življenja, v katerem je začela mrtvo latinščino nadomeščati z živim narodnim jezikom, a to ne le na Ogrskem, temveč tudi na Hrvaški. Pritisk na slovanskega soseda je do 1830 že toliko uspel, da so tri hrvaške županije sklenile, naj skupni ogrsko-hrvaški sabor uzakoni sklep o uvedbi obveznega učenja madžarščine v vseh hrvaških šolah. Hrvaško politično

zastopstvo, katerega so sestavljali predstavniki visoke aristokracije, cerkve in plemstva, se je branilo s slabotnim zagovorom mrtve latinščine. Ljudstvu so bile visoke plasti, ki so ga vladale in živele v preostankih stare, mednarodne latinske kulture, preveč odmaknjene, da bi mogle seči po enakem orožju, zagovoru uvedbe hrvaščine v treh hrvatskih pokrajinah. Pač pa je mislila na to neka druga plast, skromno število tedanjih hrvatskih kulturnih delavcev. Med njimi so se že dolgo posamič javljali glasovi, ki so iznašli predloge za popolno izpremembo jezikovne in kulturne prakse, ki naj dobi tudi pri njih narodni značaj.³ Mladi Gay se je kot pisec le pridružil vrsti predhodnikov, k vprašanju pa ogromno doprinesel kot kulturni in politični organizator, ki je znal ustvariti iz nove miselnosti politično gibanje. Zbral je okoli sebe nekaj mladih ljudi, imel srečo, da se jim je pridružil eden prvih hrvatskih aristokratov, ki je po še večji sreči neposredno pred tem preživel vrsto let v Parizu, kjer se je v dobi po francoski revoluciji navzel modernih pogledov na družbo in narodnost. Skupaj so v nekaj letih popolnoma preusmerili javno mnenje na Hrvatskem. S tem je dobila Gajevo akcija že od vsega početka značaj izrazito politične borbe proti Madžarom, s čimer je bila v bistvu izpremenjena Kollárjeva zahteva, da imej panslavizem le kulturni značaj. Kot borbo proti rastoči madžarski moči v državi je Gajevo gibanje dopuščal in celo podpiral tudi avstrijski dvor, ki je sicer v kali zatrl ne le vsak političen pojav, temveč tudi poizkus svobodnejšega kulturnega življenja in literature.

Gajev predlog enotnega pravopisa za Hrvate in Slovence je drug literat, Ivan Derkos, v knjižici *Genius patriae super dormientibus suis filiis...* (Zagreb, 1832), izpopolnil s predlogom enotnega knjižnega jezika v pokrajinah Hrvatski, Slavoniji in Dalmaciji z mislijo, da se bodo s tem približali Srbom, politične osnove novega gibanja pa je istega leta izdelal grof Janko Drašković kot navodila za novo zasedanje ogrsko-hrvatskega sabora in jih strnil v brošuro *Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših...* (Karlovac, 1832). Obsežno delo, ki je načelno zamenjalo latinski jezik s hrvaščino, vsebuje ljudsko prosvetni, narodnostni, politični in gospodarski program, s čimer je bil za dolga desetletja določen politični postopek moderne Hrvatske. Z načeli demokracije in liberalizma je stari aristokrat podiral stanovske razlike in zahteval, da bodi politično predstavništvo glasnik vsega naroda brez razlike vere in rodu, a v narodnostnem oziru zagovarjal zedinjenje vseh hrvatskih historičnih pokrajin, a tudi Bosne in Reke, na katero so imeli Madžari iz gospodarskih ozirov posebne aspiracije. Odnos do Ogrske

³ Gl. Fancev F., *Dokumenti za naše podrijeklo hrvatskoga preporoda* (1790—1832), Grada za povijest književnosti hrvatske (= Grada), knjiga XII, Zagreb 1933.

naj bi se razrahljal do stopnje, ko bi se vladala Hrvatska sama in bi cesar potrjeval sklepe hrvatskega sabora. Drašković je utemeljeval svojo zahtevo s hrvatskim historičnim pravom, češ da hrvatske pokrajine ni bile nikdar osvojene, ampak so prostovoljno stopile v državno zvezo Ogrsko.

Pred začetkom velike borbe, ki je bila s tem napovedana, je grof Drašković tehtal sile. Proti približno trem in pol milijonom Madžarov s političnimi prednostmi, dva milijona Hrvatov. V skrbi pred neenako borbo je krenil v smer, ki jo je utrdila miselnost slovanske skupnosti. Ko je pisal o zedinjenju vseh Hrvatov in Bosne, se je obrnil tudi na Slovence:

„In ker je vsakemu srcu dovoljeno upanje in vsakemu jeziku prošnja, naj nam bo dovoljeno upati in prositi Boga še to, da se z visoko milostjo naših kraljev z nami združi dežela, ki se sedaj Ilirija imenuje in govori hrvatski jezik, podoben našemu. Ni dvoma, da bo tako Ilirsko kraljestvo, ki bo šteje tri in pol milijone duš, vredno svojega imena in močno...“

Stilizacija stavka, ki spada med najbolj previdne v brošuri, priča, kako zelo se je zavedal težkoč, na katere bo naletel, kdor se bo lotil izvedbe takega programa. Ilirija, o kateri je pisal, je bila tedanja avstrijska upravna enota, ki je obsegala vse Slovence razen Štajerske in Prekmurja. Bila je podrejena Dunaju in ne Pešti, a k temu se je razlikovala od hrvatskih pokrajin po nizu razlik, ki so se izoblikovale z nad tisočletnim ločenim življenjem. Apel na dvor je hotel omiliti teže misli, ki je skušala odtrgati od habsburških dednih dežel del, ki je ločil nemško jezikovno ozenlje od morja...

Grofu Janku Draškoviću samemu je pripadla naloga, da utre prve korake borbe v novi smeri in skuša izvesti svoj program. Bil je izvoljen kot edini hrvatski zastopnik v zgornjo, velikaško kurijo na novem zasedanju sabora, mladi juristi Gajevega kroga, ki kot meščani niso imeli političnih pravic, pa so bili delegaciji dodeljeni kot tajniki in svetovalci.⁴

Ko sta se seznanila Fras in Gay, so Hrvatje torej že izpovedali svoj politični program in tudi načrte, ki so jih imeli s Slovenci. Želeli so si z njihovo politično zvezo, enotnega nastopa, konkretno torej upravne združitve, a bodoči ureditvi jezikovnega vprašanja še niso izpregovorili ali predlagali za Slovence celo kake važnejše izpremembe. Gaj je zagovarjal le sprejeto pravopisa, ki bi bil za oba naroda novost, a tudi Slovenci sami so že dolgo opažali nedostatke svojega načina pisave. O vprašanju je bilo med njimi dotlej že mnogo razgovorov in pisanja, saj je imelo pet njihovih predstavnikov že deset let pred izidom Gajeve knjižice, l. 1820, na Dunaju celo sestanek z najznamenitejšim slavistom svoje dobe, Čehom Dobrovskim.

⁴ Za točnejšo seznanitev z razvojem hrvatskih političnih razmer te dobe vidi Šišić F., Uvod u političku povijest Hrvatske, v knjigi Horvat J., Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936.

zaradi ureditve slovenskega pravopisnega vprašanja, odtlej pa so se pojavili že tudi izdelani predlogi in povzročili vroče boje. Gay je k ostalim prispeval le še eno možnost rešitve spornega vprašanja. Pač pa je bil popolnoma nov Draškovičev politični predlog.

Fras se je dotlej z nekaterimi vzhodnoštajerskimi rojaki, od koder je bil doma, in šolskimi tovariši v Gradcu vsaj že kaka tri leta intenzivno zanimal za javna vprašanja. Do srečanja z Gajem so se v njegovem miselnem in čustvenem življenju prepletali trije vplivi in vodili njegovo delo. Ambicioznost gimnazijskega pesnika, ki je delal verze v potu svojega obraza po klasicističnih vzorcih nemške in latinske ode, a ki ga je zajela obenem že tudi miselnost slovenskega preroda, da so bili ti verzi slovenski in ne nemški, kakršna je bila šola, ki ga je vzgajala. To zanimanje je bilo prav tako, kot pri večini šolskih tovarišev in bi ne imelo nikakega globljega pomena, če se ne bi odprlo in razširilo v pravo literarno udejstvovanje. Poleg nedvomnega, čeprav ne bogatega daru je k temu pripomogel drugi vpliv, Prešeren s svojimi pesmimi v „Kranjski Čbelici“, ki je tedaj izhajala. Skoro sleherna Prešernova pesem je dobila v Vrazovih papirjih dvojnika, ali pa je nudila vsaj kak motiv, obliko, verz, ali opazljivo misel in besedo za posnetek. Vzporedno je z veliko zbranostjo prebiral tudi tuje pesnike in jih skušal prevajati. Tako se je zgodilo, da se je mladi Štajerec uvrstil že zelo zgodaj za pesnikom Prešernom med najplodovitejše slovenske verzifikatorje tistih let, čeprav tega javnost ni mogla vedeti, ker še ni objavil ničesar. Pisal je seveda v svojem rodnem govoru, ker si ob skromnih možnostih tedanje šolske vzgoje ni mogel prisvojiti znanje slovenskega knjižnega jezika, razvitega iz kranjskih govorov, toda z veliko skrbjo, da bi se mu približal in se ga priučil.

Literatura, to je bil Frasov osebni problem. Poleg tega ga je zajelo čustvovanje, ki je kmalu postalo skupno slovenski graški družbi in jo zvezalo z miselnostjo vseslovanstva Čeha Fr. L. Čelakovskega in Kollárja ter njunih literarnih prijateljev in pristašev. Vera v slovanstvo in potrebo najtesnejše medsebojne pomoči je bila preveč nova, da bi jo mogli mladi štajerski študentje prevzeti od starejših štajerskih preroditeljev. Z novo češko smerjo so se morali seznaniti šele v Gradcu, kjer se ji je Fras predal z vsem entuziazmom svojega vročega značaja. Čisto mlad in neznan je hotel že 1831 v samo sredo stvari in se namenil ustvariti neposredni stik s Čelakovskim s tem, da bi se mu ponudil za slovenskega dopisnika. Preden je tvegala odposlati pismo je sicer izgubil pogum in ga zadržal dve leti, ko se je Čeh sam pobavil s slovenskimi razmerami z laskavo oceno „Kranjske Čbelice“ in posebno še Prešerna v praškem literarnem listu „Časopisu češkega muzeja“, nakar je Fras res ustvaril neposredni pismeni stik in rabil kot prvi izpričani Slovenec še pred znanstvom z Gajem za pisavo slovenskega jezika

češko grafiko.⁵ Izmed vseh Slovencev se je najbolj in brez pridržka predal veri v panslavizem. Iskal je del, ki so ga seznanjala s posameznimi slovanskimi narodi in njih zgodovino ter folkloro in se učil ruskega, poljskega, češkega in ukrajinskega jezika ter k temu še literarnega jezika starih dubrovniških piscev in zaradi Karadžičevih izdaj srbskih narodnih pesmi tudi nove, pri Srbih še ne sprejete srbščine, najbrže vseh hkrati, ker jih je čez nekaj let že prilično obvladal. V tej dobi je bilo njegovo znanje še zelo plehko in kaotično; pisal je pisma v slovanski mešanici, nekem otroškem, smešnem jeziku, v katerem je mešal slovenske besede z ruskimi in srbskimi ali preprosto pritikal na slovenska debela ruske končnice. Priučil se je tudi cirilici in se učil glagolice. Zdi se, da mu je bil izmed slovanskih jezikov najbolj pri srcu ruski, pod katerega vplivom je tudi spremenil svoje nemško zveneče ime Jakob Fras v Jakob Konstantin Frasov. Z veliko vnemo se je lotil tudi druge glavne smeri delavnosti slovanskih domoljubnih romantikov, zbiranja narodnih pesmi, in jih zapisoval iz vira bogatega ljudskega izročila v domačih jeruzalemskih goricah in okolici s tako pridnostjo, da je imel kmalu največjo slovensko zbirko. Z vsem tem je bil v prvih graških letih, čeprav ne brezskrben za šolo, vendar bolj literat kot študent in temu primerni so bili tudi šolski neuspehi.

Vseslovanska in slovenska usmerjenost si tako pri njem, kakor pri njegovih tovariših nista nasprotovali, temveč se izpopolnjevali: s slovenskim literarnim delom bo tudi njegovo ljudstvo stopilo v veliki krog prebujenih Slovanov. Prav v poletju, ko se je sestal z Gajem, je nameraval potovati v Ljubljano in upostaviti osebni stik s krogom Čbeličarjev ter si pridobiti dostop v ljubljanski literarni almanah. Zelo značilno je zanj, da ni kazal nikakih teženj po štajerski separaciji, ki jo je s svojim pravopisom in delovanjem uspešno zasledoval rojak Dajnko, a dotlej tudi nikakega zanimanja za razmere v sosednji hrvatski zemlji.

Ob prvem graškem srečanju sta bila torej mladi Hrvat in Slovenec oba že vneta za slovanski prerod in oba pripravljena za literarno in organizacijsko delo v okviru jezikovnih in narodnostnih mej svojega ljudstva. Gajevo pripovedovanje o izpremenjenih razmerah, ki so nastopile z njegovim in tovarišev delovanjem na Hrvatskem, je tako vplivalo na Frasa, da je sklenil, ogledati si o počitnicah to čudežno deželo.

S tem so se pričeli njegovi stiki s Hrvatsko.

(Konec sledi.)

⁵ Začetek koncepta Vrazovega pisma Čelakovskemu iz pomladi 1835 v Drž. štud. knj. v Ljubljani. Odgovor Čelakovskega z dne 18. 4. 1835. v zagrebški univ. biblioteki.

prečula že neštetokrat. „Jaz na vašem mestu ne bi vedel, čemu živim,“ se je nasmehnil Bert. Razburjenje v njem se je nekoliko poleglo.

„Kako? Tega ne razumem. Živim vendar zase. Saj to je edini namen, ki naj ga ima vsak človek pred seboj.“

„Prepričan sem, da to ni vse.“

„Ah! Torej še kaj drugega!“ Dr. Mencin je stegnil roko in se dotaknil Bertove rame. „Ne, saj vas razumem. Temu, da ne mislite samo nase, je kriva vaša mladost. Nič drugega.“

Bert ni kazal več zanimanja, da bi nadaljeval razgovor v tej smeri. Dokazati temu človeku pri mizi, da nima prav, se mu je zdelo čisto brez smisla. Bil je utrujen in se mu je hotelo spati, pozabiti na vse, kar se dogaja okoli njega, izginiti. Dr. Mencina je zasovražil. Ni mu bil kos. Tudi svojemu očetu ni bil nikoli kos, nekje v globini jima je dajal prav, jima pritrjeval; ves Bertov upor proti ideologiji teh ljudi iz očetovega kroga je valoval le na površini in ta površina se je z leti, ko je končal študije ter zapustil univerzo, polagoma umirjala; kar je ostalo, so bile le peni. Spati!
(Dalje.)

Vrazovo pojmovanje ilirizma

Fran Petreč

(Konec.)

Na Vraza nova usmeritev spočetka ni napravila posebnega vtisa. Toda ko je prišel v poletju 1836 zopet v Zagreb in je imel Gaj pripravljeno zanj posebno nalogo, ga je vloga, ki mu bo v takih razmerah pripadla, tako prevzela, da je postal za nekaj mesecev pravi agitator „ilirizma“. Mladi hrvatski voditelj mu je poveril pridobitev Slovencev, ki naj bi se preprosto priključili Hrvatom, oziroma ostalim „ilircem“ in sprejeli za svoj knjižni jezik štokavščino. Vraz se je oprijel nove akcije z navdušenjem in skušal pridobiti poleg svojih bivših in tedanjih graških tovarišev tudi nekaj starejših prerodnih delavcev na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, med njimi tudi Prešerna, in ljubljansko mladino. Intenzivnost akcije pa je iz več vzrokov kmalu popustila: še vedno niso hoteli sprejeti v Danico nobene njegove pesmi, v Zagrebu so zanemarjali korespondenco in niso pošiljali propagandnega gradiva, a v januarju 1837 je Vraz drugič obiskal Ljubljano in se znova zblížal s krogom Čbeličarjev. Pokazale pa so se tudi razlike v pojmovanju „ilirizma“.

Jeseni 1835, ko je prvič izbil razkol v njunih nazorih, je Vraz grajal Gajevo postopanje s Slovenci kot Slovenec. Po dveh letih se je pogreznil v hrvatske razmere že do take mere, da se je nekako mimogrede in bolj podzavestno kot zavestno prepustil splošnemu toku, ki ga je gledal ob

svojih obiskih, in sodil delo hrvatskih literatov in politikov kot „ilirca“, človek iz njihove sredine. Razlika pogledov je zadevala sedaj novi jezik. V Novinah in Danici so že pisali štokavščino, a Gaj je iz političnih razlogov brez prevelikega jezikovnega puritanizma tiskal tudi članke dopisnikov iz krajev, pišočih knjižno srbščino, ki je imela precej primesi cerkvene slovanščine in ruščine. Vraz je zato očital uredništvu, da uvaja srbizme in k temu še tudi čehizme, pisati pa bi morali jezik z ozemlja Velike Ilirije med Kranjsko in Dalmacijo. Zlasti se je zavzemal za prevzem jezika starih dubrovniških piscev kot lepega literarnega jezika.²¹ Bili sta se torej dve načeli: Gajevo, po katerem so vzeli Hrvatje za knjižni jezik govor nekega določenega ozemlja, torej živ ljudski govor, ki so mu žrtvovali tudi svojo kajkavščino, in Vrazovo, ki je zahtevalo, da vsebuje novi jezik različne elemente, predvsem elemente starega literarnega, v tej dobi že preživelega dubrovniškega jezika, torej bodi novi jezik ume tar no skovan iz raznih zmesi.

Skoraj istočasno kakor Vraz je predlagal Gaju nekaj podobnega tudi koroški preroditelj Urban Jarnik, ki ga je Vraz pridobival za „ilirizem“. Tudi on je želel za južne Slovane skupen umeten jezik, ki naj bi bil sestavljen takole: iz srbščine naj bi vzeli lepe spregatve in lepe besede, slovenščina pa naj bi prispevala slovnično pravilnejše sklone. S tema zahtevama so bila odprta vrata celi vrsti kasnejših slovenskih predlogov, ki so hoteli ustvariti za južne, a nekateri tudi za vse Slovane umeten jezik. Značilno za večino teh predlogov je, da so ga gradili na podlagi slovenščine, a za Vraza prav tako, da na delež svojega jezika pri južni slovanščini, oziroma „ilirščini“, ni mislil. Svoje jezikovne načrte je razgrinjal in zagovarjal v času, ko se je znova vneto pripravlj al na sodelovanje v Čbelici in delal zanjo seveda slovenske pesmi. Verjel je, da bosta oba jezika živela drug ob drugem.

V Vrazovem življenju predstavljata leti 1836 in 37 v narodnopolitičnem oziru za njegovo razmerje do Hrvatov in s tem tudi do Slovencev dobo najodločilnejših iskanj, kajti vse kasnejše je bilo le posledica odločitev teh dveh let. Bil je takrat star 26 oziroma 27 let. Kljub lastni mladosti in prepričevalnosti, ki jo je imela na njegove sodobnike vera v enotnost in kulturno poslanstvo Slovanov, je čudno, da ga opazovanje razmer na Hrvatskem ni privedlo do kritičnejše sodbe, v čem je prav za prav jedro hrvatskega gibanja. Dasi je vsako leto preživel kak mesec v Zagrebu ali hrvatski provinci in bil vsa leta v tesni korespondenčni zvezi s Hrvati, ni spoznal, da gonilna sila njihove akcije ni toliko panslavizem, kot konkretni, življenjsko važni politični boj z Madžari, v katerem so bili mladi hrvatski literati lahko opojeni doseženih uspehov, nikdar pa ne bi mogli

²¹ Vraz — Ivanu Mažuraniću 15. 12. 1836, Građa I (1897) 240—1.

biti predani sanjam, ki ne bi imele nič skupnega z resničnostjo danega položaja. Za mladega Štajerca je bil „ilirizem“ kulturni privid, za njegove enako mlade hrvatske tovariše pretehtan politični program, ki je hotel s povečanjem ozemlja, ki bi na njihovi strani vodilo boj, številčnim zvišanjem ljudske sile in aktiviziranjem sposobnih posameznikov in celih plasti, predvsem okrepiti hrvatske bojne postojanke, pa najsi se je tudi njim kasneje izkazal kot nerealen. Če je stavljajl Hrvatom neizvedljive jezikovne predloge dvainpetdesetletni župnik Jarnik, mož stare filološke šole, ki je mislila, da ustvarja oziroma izboljšuje jezik po nekih racionalističnih načelih slovniciar, to ne preseneča, kajti, kako bi mogel iz svojega vaškega župnišča v Blatogradu nad Vrbskim jezerom zgolj po literarni Danici slutiti, kaj se godi v Zagrebu, ali kot koroški Slovenec na skrajni mejni točki svojega narodnostnega ozemlja v tisti dobi misliti na odločen, odkrit politični boj kakega malega slovanskega naroda proti ogrožujočemu, daleč močnejšemu zatiralcu.

Toda Vraz bi moral izpregledati. A če bi spoznal pravi pomen in s tem tudi pravo veličino hrvatske borbe in celo žrtve, ki jih je Gajev krog doprinesel za doseg končnega cilja (n. pr. s samoodpovedjo svojemu knjižnemu jeziku), bi s takim realističnim pogledom spoznal tudi stvari, ki so mu tako ostale zakrite. Predvsem, da literat ne sme na pot, kamor mu ljudstvo, iz katerega je izšel, v celoti ne more slediti, kakor se je to zgodilo po njegovi izmenjavi jezika.

3.

Šele spomladi 1837, po štirih letih zanimanja za hrvatske razmere, je začelo Vraza vznemirjati narodnostno vprašanje.

Doslej ga je reševal od primera do primera in v neprestanih nasprotstvih. Pogosto mu je življenje samo popravljalo prenačljene čustvene sklepe. Slišal je o njem med zagrebškim krogom, svojimi prijatelji v Gradu in na Štajerskem in ljubljansko Prešernovo družbo vprav nasprotujoča si mnenja. Da bi si ustvaril jasnejšo sodbo, se je obrnil 18. maja 1837 na veliko slavistično avtoriteto in tudi Gajevega svetovalca šafařika v Prago, s katerim dotlej ni imel zvez in mu brez ovinkov zastavil vprašanje: Kaj menite o opustitvi slovenskega jezika in literature? Šafařik je neznanemu mlademu Slovencu odgovoril:

„Vprašujete me, kaj menim o opustitvi slovenskega jezika in literature? Rajši bi slišal Vaše mnenje. Preoddaljen sem, da bi mogel soditi o tem. Le zdi se mi, da je pri Slovencih ugasnilo kar vse življenje: kje in kaj naj se obudi in razgiba, kjer nič ni? Na vsak način obžalujem nesrečo jezika v ustih ljudstva. Vsako narečje ima z ozirom na celoto važne zaklade, ki

so njegova svojstvenost. Ti ohranijo svojo vrednost tudi takrat, če se kak ljudski govor ne more povzpeti do knjižnega jezika.¹⁴

Odgovor Vraza ni mogel zadovoljiti, ker je prevalil odločitev in z njo odgovornost nazaj na njega kot Slovenca samega. Dolgo je bil v enaki nejasnosti s Prešernom. Za drugega obiska v Ljubljani, v januarju 1837 in kasneje v pismih, ga je skušal pridobiti za „ilirizem“, toda Prešeren je šel, kakor da bi preslišal vabilo, dalje svojo pot, a sicer ustvaril z njim zelo prijateljski stik. Ves zagrenjen in negotov je pisal Vrazu Kastelcu: „Kje je vzrok, da se v pisavi tako oddaljujemo, da često jaz ne Vas in Vi mene ne razumete? Vzrok bo pač edinole v preprostem dejstvu, da me niti Vi ne vprašate, kam hočem, niti mi ne odgovorite, če jaz tvegam vprašanje, katero pot nameravate ubrati Vi. —“¹⁵ Toda ko je Prešeren prejel Vrazovo vabilo, naj napiše slavospev „ilirizmu“ (vabilo, kakršnega je Vraz sam pred dvema letoma odklonil), je končno po daljšem odlaganju odkrito odpisal, da je njihova namera le gojitev materinščine, a če ima kdo kak drug namen, ga bo težko dosegel. Združitev vseh Slovanov v en knjižni jezik bo ostala najbrže skromna želja.¹⁶ Prešernova odklonitev je napravila na Vraza tak vtis, da je sedaj zanikal, da bi kdaj verjel v ustvaritev enotnega slovanskega jezika, a da je imelo vse njegovo prizadevanje zgolj namen prinesiti enotnost knjižnega jezika kranjskega in štajerskega kulturnega okoliša. Ob tej priliki je napisal obsežno razmotrivanje o važnosti gojitve slovenskega knjižnega jezika, ki edini more rešiti narod pred izkoreninjenjem, razmotrivanje, ki je bilo dotlej morda najzrelejše napisano slovensko gledanje na jezikovno vprašanje.¹⁷

Tri mesece kasneje se je iz povsem neideoloških vzrokov nenadoma odpovedal slehernemu pisanju v slovenščini in leto nato za dobo trajanja tiska svoje izdaje narodnih pesmi preselil v Zagreb, kjer je moral nadzirati tisk in opravljati korekture, a se tam v dovolj lahkotnem življenju zasedel, se počasi sprijaznil z mislijo, da bo obesil na klin zanemarjeno študiranje jusa in živel dalje kot „ilirski“ literat. Tako mu je življenje, vezano na hrvatsko sredino, onemogočilo popravek nenaravnega sklepa.

Leta, ki so sledila, so prinesla Slovencem korespondenco med Vrazom in Prešernom o umestnosti prestopa, a Hrvatom novega, uspešnega literarnega delavca, toda s svojevrstno kulturno politično vlogo, ki jo je Vraz vršil v hrvatski družbi.

¹⁴ Šafaříkovo nemško pismo Vrazu 28. 5. 1837 v zagrebški Vseučiliški biblioteki.

¹⁵ Vrazovo nemško pismo Kastelcu 10. 6. 1837, Zbornik Matice Slovenske XIII (1911), 46.

¹⁶ Prešeren Vrazu 5. 7. 1837, zadnja obj. Kidrič F., Prešeren I, 1936, 321.

¹⁷ Vraz Prešernu 1. 8. 1837, istotam 322—7.

Za slovensko kulturno življenje je postal Vraz s prestopom v hrvatski kulturni krog kot produktiven umetnostni tvorec mrtev, zlasti, ker se ob njegovem hrvatskem literarnem delu ni plodil noben slovenski pisec. Obdržal je svoj pomen deloma le še po svojih organizacijskih poizkuših, predvsem v vzhodni Štajerski, mnogo bolj pa v negativni smeri z utemeljitvami umestnosti opustitve slovenskega knjižnega jezika, ki so do danes slabile slovensko življenjsko silo. Vraz sam jim ni dal značaja javnosti, temveč jih je nanizal v zasebnih pismih, pri katerih pa ni brez pomena, da jim je skušal ohraniti čim bolj prijateljski ton. Razglasile so jih šele kasnejše dobe. Pisma so se pričela nekaj mesecev po dejanskem prestopu z onim čudno samozavestnim „Mit Slowenien hab' ich es abgetan...“ 19. nov. 1837 in zaključila šele na koncu 1840, ko je nastopil v dopisovanju med Vrazom in Prešernom večleten premor. Enkrat izročena javnosti, so prinesla v obravnavo Vrazovega problema, kakor se kratko imenuje ves kompleks teh vprašanj, veliko zmedo, ker so Vrazove navedbe v teh pismih začeli smatrati kot vzroke prestopa, v resnici pa so opravičila in izgovori izvršenega dejanja.¹⁸

V dokaj težkih okoliščinah po prestopu, ki za bodočnost niso odpirale vzpodbudnih izglede, je prišel Vrazu na pomoč ravno v pravem trenutku Kollár s svojo novo knjigo *Ueber die literarische Wechselseitigkeit...* (v Pešti, 1837). V svojih pismih Prešernu je Vraz po njej nanizal nekaj dejstev, ki jih je Kollár napisal proti obstoju malih narodov, čeprav sam o njih v dobi, ko se mu je življenje zasukalo v prestop, ni ne razmišljal, ne vedel ničesar.

Pač pa je knjiga odtlej ravnala njegovo življenje in razmerje tako do Slovencev, kakor do hrvatskih voditeljev in moremo Vraza v resnici smatrati za najvernejšega in najstanovitnejšega Kollárjevega učenca na slovanskem jugu. Jedro Kollárjevih naukov v „Vzajemnosti“ je misel, naj bi od vseh slovanskih „dialektov“ Slovani sprejeli le štiri za knjižne jezike in sicer ruščino, poljščino, češčino in ilirščino. Vsakdo, ki bi hotel pisati, bi moral obvladati vse, ostala inteligenca pa bi jih morala razumeti. Tako bi postala slovstva v štirih „glavnih dialektih“ skupna dobrina vseh. K temu je izdelal vrsto konkretnih navodil za organizacijo medsebojnega knjižnega trga, učenja „narečij“, vzpostavitev literarnih stikov, ustanovitev skupne slovanske revije in ureditev enotnega pravopisa. Velika, enotna slovanska družina z veličastno kulturno stavbo bo sposobna izvesti poslanstvo, ki ga nalaga zgodovina Slovanom: prevzeti vodstvo človeštva in ga povesti k novemu cilju, humanosti, nadvladi notranjega življenja. Tudi sedaj

¹⁸ Na to posebnost Vrazovih pisem Prešernu je opozoril že l. 1910 ob stoletnici Vrazovega rojstva F. Kidrič v uvodu Bibliografije Vrazovih spisov in korespondenc, *Časopis za zgodovino in narodopisje* VII, Maribor, 1910, 326, vendar je ostalo opozorilo neopaženo.

je Kollár ostro nasprotoval vsaki nameri političnega nastopa kakega slovanskega naroda, češ da prinaša to samo nesrečo. Njih akcija bodi le kulturna, brez vsake politične težnje združenja raznih delov slovanstva, ali celo uporov proti vladam in vladarjem.

Vraza je življenje v Zagrebu takoj, ko se je preselil, prisililo, da je opustil misel na umetni „ilirski“ jezik in preprosto sprejel štokavščino tako, kakršna je bila. Svojih zahtev po kombiniranem jeziku ni več ponovil. Pač pa so postale sedaj vodilne smernice njegovega delovanja ostale prvine Kollárjevega nauka.

Po njih se je močno razlikoval od vseh ostalih hrvatskih literatov. Edini je sistematično iskal in vzdrževal zveze s kulturnimi delavci ostalih slovanskih narodov, pisal članke za tuje revije in iskal tujih sodelavcev za svojo, organiziral, potoval, razprodajal knjige, vzpodbujal, navduševal, vpregal tudi druge v svoje delo, učil in obveščal s poročili, ki so bila preoptimistična. Napravil je mnogo za poznanje slovanskega juga med Čehi, Poljaki in Rusi, kakor za utrditev zvez med Hrvati in Srbi, a moral doživljati pri tem tudi grenka razočaranja, ker ni mogel najti nikjer tolike vere v vseslovansko skupnost, kakor jo je imel on sam. Povsod so bili zaposleni predvsem sami s seboj. V tistem boju za hegemonijo med Hrvati in Srbi, ki se je pričel razvijati, je stal povsem na hrvatski strani, ne le, ker je prišla od tam iniciativa za južnoslovansko zблиžanje, temveč najbrže tudi zato, ker se je za obiskov in bivanja na Hrvatskem navadil hrvatskega vodstva in ga globlje poznal kot svojske srbske prilike. Opaziti pa je pri njem kljub korespondenčnim zvezam, ki jih je imel z nekaterimi Srbi, neko nenaklonjenost do hrvatskega mejaša; navzel se je je že zelo zgodaj, ob začetku poizkusov razširitve gibanja tudi na srbske zemlje, najbrže pri prišluškovanju razpoloženju hrvatskih voditeljev.

Prva leta Vrazovega življenja v Zagrebu so bila podobna vedrim mesecem nekdanjih počitniških obiskov, toda kmalu so se izpremenila v zagrenjen žolč nad hrvatskimi razmerami. V dnu novega razpoloženja je bil konflikt z Gajem, ki je počasi tlel iz razlik v literarnih pogledih, a dobil po januarju 1843, ko je avstrijska vlada prepovedala rabo izrazov „ilirec“, „ilirski“, odprt značaj in postavil Vraza, priseljenca, na čelo opozicije proti hrvatskemu voditelju. Vzrok konflikta je bilo Vrazovo prilikovanje Kollárjevih nazorov na hrvatske razmere. Gaj je bil tvorec „ilirizma“ kot političnega gibanja. Vraz po Kollárju mnenja, da sme imeti le kulturnen značaj. Dokler je bila akcija uspešna in se je vse le navduševalo, ni moglo priti do sporov. Toda ko so nastali po vladni prepovedi za „ilirec“ težki dnevi, so pričeli dvigati obtožbe, da je šel Gaj daleč preko dopustnih mej. Res so bili v ozadju gibanja Gajevi vprav avanturistični načrti, ko je skušal pridobiti rusko vlado, pregledavši njeno reakcionarnost in zavezništvo z Avstrijo, za izredno radikalne izpremembe na slovanskem jugu,

toda Vraz teh najbrže ni poznal. Živel je v nasprotni, prav tako nemogoči skrajnosti. Misel o nepolitičnosti „ilirizma“ ga je obvladala do take mere, da se je silno začudil in ogorčil, ko ga je avstrijska policija zasledovala zaradi suma politične propagande na njegovih potovanjih po Kranjski, Koroški in Štajerski. Še vedno ni razumel bistva Gajevega dela in izrednega pomena, ki ga je imel politični prerod za hrvatski narod in bil zato Ljudevitu Gaju krivičen, kljub vsem slabostim, ki jih je lahko imel tudi mladi hrvatski voditelj.

Prav zaradi takega mišljenja formalni zlom „ilirizma“ z avstrijsko prepovedjo in nekaj kasnejša Gajeva resignacija na pritegnitev Slovencev k Hrvatom nista mogla oslabiti niti Vrazove vere v slovanstvo, niti njegove aktivnosti. Ostal je zvest svojemu pojmovanju „ilirizma“ kot zgolj kulturnega sodelovanja ne le južnih, temveč vseh Slovanov, vso dobo do 1848 in še čez, vse do smrti 24. maja 1851, ko sta tuberkuloza in izhiranost končali to toliko žareče življenje.

Oboje, izredno nekritičnost in zanosno vero v ustvarljivost Kollárjevega ideala, ki je bil pač ideal nekaterih slovanofilov tedanjih dni, spremljano s strastno delavnostjo neutešljive ambicioznosti, moremo razumeti le ob tenkočutnem upoštevanju splošnih razmer tiste dobe, posebnosti položaja malega naroda na začetku XIX. stoletja, ko so se šele prav pričele razvijati smernice njegovega samostojnega življenja in zato nihale, predvsem pa tudi Vrazove svojevrstne psihološke strukture. V svojih razgledih je bil pač tudi on popoln otrok svojega časa z vsemi njegovimi romantičnimi primesmi, dasi je bila njegova miselnost za peto desetletje prejšnjega stoletja že malo zapoznala.

Naši problemi

Mladinsko vprašanje

I.

Razvoj kapitalizma v Sloveniji, pritegovanje žen in otrok v industrijo, kriza na vasi, propadanje male obrti, brezposelnost in padanje življenjskega standarda ljudstva — postavlja naš narod pred novo vprašanje — vprašanje mladine. Nacionalni položaj Slovenije to vprašanje zaostruje, da je pri nas še bolj pereče kakor v nekaterih drugih pokrajinah naše države. Mladinsko vprašanje je samo del našega splošnega socialnega in narodnega vprašanja. Toda naša oficialna javnost mu ne posveča tiste pozornosti, ki je lastna resnični volji za njegovo rešitev. To vprašanje se v praksi pojmuje kot vprašanje ohranitve, pridobivanja in vzgoje mladine za neko stranko, za neki politični in zlasti svetovni nazor. Nekateri ga pojmujejo kot vprašanje moralne pokvarjenosti mladine; drugi se omejujejo na kriminaliteto mladine; tretji ga smatrajo zgolj za vprašanje intelektualne mladine itd. V resnici pa je v svojem jedru socialno vprašanje. Vprašanje zdravega telesnega in duševnega razvoja vsakega mladega človeka: vprašanje